

Çin-Afrika İlişkilerinde Çin Özel Askeri Şirketlerinin Faaliyet ve Etkileri

Çin-Afrika İlişkilerinde Çin Özel Askeri Şirketlerinin Faaliyet ve Etkileri[1]

Yunus BEYHAN

Özet

Dengeli, karşılıklı kazanç ilkesini gözeten, bu sebeple uzun soluklu devam eden Çin-Afrika ilişkilerinde; Çin, çıkarlarını koruyabilmek ve siyasi maliyet doğmadan güç dengesi oluşturabilmek adına lisanslı özel askeri şirketleri kullanmaktadır. Bu şirketlerin bölgedeki faaliyetlerini, Çin-Afrika ilişkilerindeki güvenlik çerçevesini nasıl oluşturduklarını, bölge ülkeleri veya yatırımcılar ile yapmış oldukları sözleşmeleri ve bu sözleşmeler nedeniyle gerçekleştirilen faaliyetler sonucunda gelen eleştirilerden bu çalışmada bahsederek, Çin özel askeri şirketlerinin Afrika'daki perspektiflerine değineceğim. Kötü üne sahip olan özel askeri şirketlerin, Çin bağlamında daha yumuşak bir statüde değerlendirilmesi gerektiğinden; bu inceleme Çin perspektifinden bu şirketlere nasıl bakılacağına dair bir izlem de oluşturacaktır.

Abstract

China uses licensed private military companies to protect its interests and create a balance of power without political costs in the long-term relations between China and Africa, which are balanced and consider the principle of mutual gain. In this study, I will mention the perspectives of Chinese private military companies in Africa by addressing the activities of these companies in the region, how they create the security framework in China-Africa relations, the agreements they have made with the countries of the region or the investors, and the criticisms that come as a result of the activities carried out due to these agreements. This study will also form a follow-up on how to look at these companies from the Chinese perspective since private military companies that have a bad reputation should be evaluated in a softer status in the context of China.

Giriş

Yeni nesil güvenlik anlayışı içerisinde belirleyici rol üstlenen özel askeri şirketler, ulusların birbirleriyle olan çıkar savaşlarında aktif kullanılan argümanlar haline gelmişlerdir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle değişen güvenlik algısının gelişmesine ön ayak olduğu özel askeri şirketler, yine Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle küresel tek güç olarak savaşın çıkan ABD'yi güvenlik tehdidi olarak gören Çin'in, Afrika ilişkilerinin güçlendirme çabası aynı döneme denk gelmiştir. Afrika'nın Çin ile ilişkilerinin çok eski dönemlere dayanmasına rağmen, ilişkilerin gelişmesi 1954 yılından sonra başlamıştır. İlişkilerin gelişmesinin ardından Çin'in Afrika özelinde izlemiş olduğu politika, Afrika ülkelerini Çin'e yaklaştırmış ve gerek ABD karşısında enerji alanlarının korunması noktasında, gerek BM'de büyük destek sağlamışlardır.

Çin Afrika ilişkilerinde, Çin'in karşılıklı kazan-kazan ilkesine göre hareket etmesi Çinli Kamu İktisadi Teşebbüslerin (KİT) Afrika ülkelerinde aktif olarak birçok sektörde faaliyet göstermesi, bunun yanı sıra Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nde Afrika kıtasının büyük öneme sahip olması, bölgedeki güvenlik hizmetlerinin ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Yoğun çatışma bölgelerinin var olduğu Afrika kıtasında Çin, Çinli yatırım ve yatırımcıların emniyet ve güvenliğini sağlamak amacıyla birçok deniz aşırı güvenlik hizmeti sunan özel askeri şirketle sözleşme imzalamıştır. Sözleşme imzalayan özel askeri şirketlerin kıtada sağlamış oldukları güvenlik hizmetleri; Çin'in vatandaşlarını bölgede yatırıma yapmasına olanak sağlamış, bunun yanı sıra siyasi maliyet doğmaksızın bölgede askeri kabiliyetleri gelişmiş profesyonel askeri şirket personellerinin bulundurulmasına olanak vermiştir.

Afrika kıtasında Çin ulusal çıkarları için hareket eden özel askeri şirketleri, bölgedeki diğer şirketlerden ayıran özelliği, şirketlerin Çin yumuşak gücünün bir unsuru olarak görev yapmalarıdır. Bölgede görev yapan farklı ülkelere ait özel askeri şirketlerin (Wagner, MPRI, DynCorp vb) nispeten daha rahat hareket etmelerinin yanında, Çin devlet yapısına göre işletmelerin buldukları bölgede devleti temsil ediyor olmaları onların daha dikkatli ve şeffaf davranmalarına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra Çin'in Afrika ülkelerine karşı izlemiş olduğu politikanın da zarar görmemesi açısından askeri şirket personellerinin bölgede temkinli oldukları söylenebilmektedir. Ancak tüm bunların yanında bazı Afrika ülkelerinin işlerine müdahale etmek üzere Çin özel askeri şirketlerinin muhalif grupları desteklediğine de ayrıca ilerleyen bölümlerde değinilecektir.

Bu çalışmanın amacı ise Çin-Afrika ilişkilerinde, Çin'in yatırımlarını korumak, yumuşak güç sağlayabilmek, sorun çıkartma ihtimali olan ülke veya grupların karşısında bir güç dengesi oluşturabilmek adına lisans vererek bölgede görev yapmasına izin verdiği özel askeri şirketlerin faaliyetlerini incelemektir. Bu inceleme, kıtada görev yapan özel askeri şirketlerin yazına yansyan örnek olayları üzerinden değerlendirmeler yapılarak gerçekleştirilecektir. Afrika kıtasının Çin için önemi geçmişten günümüze ele alınıp, zihnimizde yer alan özel askeri şirket kavramı ile Çin özel askeri şirketlerini Afrika'daki faaliyetlerinden bahsedildikten sonra yapılan eleştiriler anlatılacaktır. Bu inceleme yazılı basın taraması ve yazından faydalanarak gerçekleştirilecek olup, sonuç kısmı tüm bu inceleme ve araştırmalar neticesinde Çin özel askeri şirketlerinin Afrika'daki faaliyetlerinde Çin devletine sağladıkları katkı ortaya konacaktır.

Çin Özel Askeri Şirketlerinin Genel Durumları

Özel askeri şirket kavramı, Çin özelinde incelenirken daha farklı değerlendirilmelidir. Bir parti devleti olarak (dǎng guó) Çin, tüm işletmelerin parti direktiflerine uymasını zorunlu hale getirmiştir. Bu zorunluluk işletmelerin, yönetimin güdümünde olduklarını ve devlet politikalarının dışına çıkamayacağını göstermektedir. Bu durum özel askeri şirketlerde de geçerli olup, direkt olarak yönetimle olan bağları mevcuttur. Çin özelinde askeri şirket kavramını diğer ülkelerden ayıran ise bu belirgin bağın varlığıdır. Diğer özel askeri şirket sahibi ülkelerin bu firmalarla olan bağlarını nüfusunun olduğunca gizleme veya kendilerinden uzak tutma[2] çabasının aksine Çin, bu şirketlerin taramasında parti temsilcileri dahi bulundurmaktadır.[3] Çin özel askeri şirketlerinin yönetimle kurdukları bu bağlarla, ülkelere sağlamış oldukları üç ayrı fayda bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kapasite kısıtlamaları ve siyasi gelişmeler nedeniyle yerel güvenlik güçlerinin her zaman güvenilir olmadığı

düşünülrse, Çin'in denizasıarı çıkarlarını korumak için daha uygulamalı bir yaklaşım sunmaktadırlar. İkincisi, Çin hükümetine; denizasıarı çıkarları koruma konusundaki kararlılığını göstermek için kullanabileceği araçları sunmakta olup aynı zamanda Halk Kurtuluş Ordusunun (People's Liberation Army – PLA) görevlere gönderilmesi halinde doğabilecek kayıpların oluşturacağı siyasi maliyetin önüne geçilmektedir. Üçüncüsü ise, şu anda ülkede sayıları 57 milyon olan terhis edilmiş askerlerin, hükümetin istihdamına yönelik çalışmalar yapmasına gerek kalmaksızın, özel askeri şirketler bu personel için istihdam yaratmaktadır.[4] Bu durum, Çin için son derece önemli bir konu olup; son yıllarda, terhis edilen askerler daha iyi yaşam koşulları talep ettiklerinden dolayı protestolar düzenlenmişlerdir[5]. Bu tür gösteriler Çin Komünist Partisinin (ÇKP) siyasi tabanına etki etmiştir. Özel askeri şirketler bu durumdan oluşan siyasi baskının bir kısmını hafifletmeye yardımcı olmaktadır.

Çin'in küresel güvenlik sözleşmesi portföyü, özel askeri şirket endüstrisinin 2009 yılında yasallaştırılmasından bu yana önemli ölçekte büyüme ivmesi kazanmıştır. Çinli şirketlerin birçoğu savaş/çatışma bölgelerinde muharip unsur olarak görev yapmazken, artan sayıda istihbarat toplama ve potansiyel tehditlere karşı önleme gibi hizmetler vermektelerdir.[6] Çinli özel askeri şirketler ayrıca, gelişmiş güvenlik ekipman ve teçhizatı sağlayarak, zaman zaman sahada eşlik ettikleri yerel askeri güçlerle yakın iş birliği içinde çalışabilmektedirler. Örneğin, 2012 yılında, yaygın olarak VSS Güvenlik Grubundan olduğu düşünülen kimliği belirsiz Çinli özel askeri şirket personelleri, Güney Kordofan eyaletinde kaçırılan 29 Çinli petrol işçisini, Sudan ordusunun kurtarmasına yardım ettiği aktarılmaktadır.[7] Yardım sırasında Çinli özel askeri şirket personellerinin Çin yasaları gereği silahlı oldukları, yalnızca Sudan askeri birliklerine danışman olarak destek verdikleri belirtilmektedir.[8]

Çoğunlukla danışmanlık hizmetlerinin verilmesi, Çinli firmaları diğer firmalardan ayıran bir özellik haline getirse de, bazı Çinli özel askeri şirket personellerinin silah taşımaya izin verilmesinin yanı sıra muharip olarak görev yapmasına da imkan verilmektedir. Hua Xin Zhong An şirketi bu konuda ayrıcalıklı olan Çin özel askeri şirkettir. Firma aynı zamanda Uluslararası Davranış Kuralları Demeyi[nin]9 (International Code of Conduct Association's-ICOCA) Özel Güvenlik Hizmet Sağlayıcıları için Uluslararası Davranış Kuralları kapsamında sertifikalandırılan ilk Çinli özel askeri şirkettir. Bu sertifika sonrası şirket CEO'su, eski bir PLA görevlisi olan Weihong Yin, Hua Xin Zhong An; ICOCA üyeliğini "geniş bir coğrafi alana sahip gerçek anlamda uluslararası bir şirket olarak pazardaki konumunu güçlendirdi" ifadelerini kullanmıştır. Diğer ICOCA sertifikalı Çinli özel askeri şirketler; Çin Güvenlik ve Teknoloji Grubu ile Hanwei Uluslararası Güvenlik Grubu şirketleridir. Bu sertifikalar uluslararası alanda güvenilir referanslar sunmanın yanı sıra, diğer şirketlere karşı rekabet gücünü de arttırmaktadır.[10]

Birkaç Çinli özel askeri şirket bu sertifikayı almış ve bazı uluslararası yönetim uygulamalarını da bünyesine katmış olsa da, büyük çoğunluğu uluslararası arenadaki bir çok firmanın gerisinde kalmaktadır. Uzun süreli sözleşmeler imzalayarak istikrarlı istihdamdan yararlanan Batılı emsallerinden farklı olarak Çinli özel askeri şirketlere, vaka bazında belirli ödeme yapılmakta, daimi personel olarak maaş verilmekte ve genellikle daimi personel bulundurulmamaktadır. Bu ticari uygulama, Çin'in Eylül 2009 tarihli Güvenlik ve Koruma Hizmetlerinin İdaresi Yönetmeliği'nde belirtilen "firmaların çalışanlarına fayda sağlaması" kuralına aykırıdır.[11]

Çin özel askeri şirket endüstrisi ile ilgili bir diğer eleştiri ise, uzun vadeli sözleşme imzalayamamaları, sürekli personel istihdamının birçok firmada mümkün olmaması ve var olan personelin ise sürekli olarak kullanılması nedeniyle endüstrinin; düşük, gelişmeyen bir sektör haline gelmesi ve personelin yıpranmasıdır. Çin Afrika Araştırma Girişimi tarafından yapılan bir araştırmada, Çin güvenlik endüstrisinde çalışan personelin yıpranma oranının Çin Yeni Yıl tatili sırasında yüzde 65'e kadar çıkabileceğini belirtmektedir. Bu dezavantajların yanı sıra Çinli özel askeri şirketlerin genellikle Batılı muadillerine göre gerekli eğitim ve uluslararası deneyime sahip olmalarının bir sonucu olarak, endüstri gelişmemekte ve düşük standartlardan uzaklaşmamaktadır.[12] Bu sebeple ulusal veya uluslararası hizmet veren firmaların, güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması genel olarak maliyet açısından Batılı şirketler veya Batılı uzman çalışan Çinli özel askeri şirketler tarafından sağlanmaktadır. Bu firmalara örnek olarak sonraki bölümlerde önemli daha çok anlatacağımız, Frontier Services Grup ve Çin Denizasıarı Güvenlik şirketleridir. Frontier Services Grup şirketi, eski ABD Özel Kuvvetleri personeli Erik Prince tarafından kurulmuş, Çin'in en büyük holdinglerinden biri olan China International Trust Investment Corporation (CITIC) Group'ta tamamına sahip olduğu bir yan kuruluştur. Çin Denizasıarı Güvenlik Şirketi ise, Birleşik Krallık'ta "Batı güvenlik uzmanlığını kullanan Çin kontrollü bir şirket" olarak kayıtlıdır.[13]

Çin-Afrika İlişkileri

Çin tarihinin Afrika kıtası ile bağlantısı çok eski olmakla beraber, bilinen ilk temasların ise, 10. yüzyılda İskenderiye ile Çin arasında gerçekleştiği aktarılmaktadır.[14] Han hanedanlığı (M.Ö. 206-M.S. 220) dönemine kadar götürülebilen Çin-Afrika ilişkilerinde ticaretin ön plana çıkması, 960-1279 yılları arasındaki Tang Hanedanı döneminde görülmektedir.[15] Ancak 1955 yılına kadar etkin olmayan ilişkiler, bu tarih sonrasında gelişerek artmaya başlamış, Asya ve Afrika devletlerinin bir araya gelişini sağlamıştır. 18-24 Nisan 1955 yılında Endonezya'nın Bandung kentinde yapılan Bandung Konferansı'nda o dönem bağımsızlığını yeni kazanan Asya-Afrika devletleri bir araya gelmişlerdir. Bu ilişkilerin asıl dinamiklerini oluşturan ise Hindistan-Çin arasındaki ticaret anlaşmasının ilkelidir. Çin'in 1954 yılında Hindistan ile anlaşmaya vardığı "Barış İçinde Yaşamın Beş İlkesi", takip eden yılda Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 29 Asya ve Afrika ülkesinin katılımıyla gerçekleşen Bandung Konferansı'nın temellerini oluşturmuştur.[16] Çin'in Afrika ile ilişkileri, buradaki beş temel ilke çerçevesinde sürmekte iken, bu ilkelere Çin-Afrika, Afrika-Avrupa ilişki denkleminde Çin-Afrika ilişkilerinin daha sağlam zeminde kalmasına olanak sağlamıştır. Bu ilkelere çerçevesinde Çin, Afrika'daki ülkelerin iç işlerine karşmazken, Avrupa ve ABD'nin Afrika ülkeleri üzerinde müdahaleci bir strateji oluşturması, Çin'in Afrika'da, Avrupa ve ABD karşısında konumunu güçlendirmektedir.

Bandung sonrası Çin-Afrika ilişkilerinde yaşanan önemli gelişmelerden bir diğeri ise 1957 yılında faaliyetlere başlayan ve aynı yıl ilk konferansı gerçekleştirilen Afro-Asyalı Halkların Birlik Organizasyonu (Afro-Asian People's Solidarity Organization - AAPSÖ) dur. AAPSÖ sürecinde Afrika-Çin ilişkilerinin önemli ölçüde ilerlemesi, üye ülkelerin egemen devlet oldukları gösterildikleri siyasi bir zeminin oluşması ile gerçekleşmiştir.[17] Böylece Bandung konferansı ile Çin, Soğuk Savaş dönemindeki iki büyük süper gücün dışında, gelişmekte olan ülkelerin liderliğine girişmiş ve AAPSÖ'da bu ilişkilerin siyasi simgesi olarak uluslararası arenada zemin bulmuştur.[18]. Organizasyon'un Kahire'de sekreterliğinin açılması da Afrika ülkelerinde Çin'e karşı güven artırma olarak sağlayarak, bölgede ekonomik alandaki Çin nüfuzunun artmasına zemin hazırlamıştır.

Çin-Afrika ilişkilerinde; Çin'in, ticaret vurgusunun yanı sıra, bölge ülkelerinin iç işlerine karşın ve eşit destek politikası, kıta devletlerinin Çin'e güvenmelerinin önünü açmıştır. Bu güven, Çin'in 1960'lı yılların başlarında Kamerun ve Nijerya gibi bazı Afrika devletlerinde seçilmiş yönetimlere karşı muhalif parti veya grupları desteklemesiyle azalmış, bu nedenle 1965 yılında Burundi, Benin, Orta Afrika Cumhuriyeti, Gana ve Tunus; Çin ile var olan diplomatik ilişkilerini sonlandırmış, aynı zamanda Kenya ise Çin'in tüm diplomatlarını ülkelerine geri göndermiştir.[19]. Ancak Çin bu olumsuz süreci çok iyi yönetmiş ve bölgeye yaptığı yeni desteklerle[20] kaybolan ilişkileri yeniden tesis etmekte kalmayıp, var olan ilişkilerini daha çok güçlendirerek Çin-Afrika ilişkileri tarihindeki en önemli gelişmelerden birinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişme ise; Ekim 1971'de Çin'in Birleşmiş Milletlerdeki yerini 26 Afrika ülkesinin desteğini ve oylarını almış ile olmuştur. Ayrıca yalnızca BM üyeliğini almakla kalmayıp, Güvenlik Konseyi'ne de dahil olarak, daimi Güvenlik Konseyi üyesi olmuştur.[21] Çin Kurucu Devlet Başkanı Mao Zedong Afrika ülkelerinin önemini anlatabilmek için, "Birleşmiş Milletler'e sıyah Afrikalı arkadaşlarımız sayesinde geri döndük" ifadelerini kullanmıştır.[22] Ayrıca bu söylemiyle Çin için, BM gibi önemli bir uluslararası topluluğun içerisinde Afrika ülkelerinin sağladığı stratejik desteğin de altını çizmiştir.

1980 yılına doğru; birçok Afrika ülkesinin 70'li yıllara gelirken bağımsızlıklarını kazanmaları, bunun yanında Çin'in ekonomik kalkınma politikasına odaklanması nedeniyle Afrika-Çin ilişkileri durağan bir sürece girmiştir. Bu durağanlığın Çin tarafındaki bir diğer sebebi ise; 1970'lerde yaşanan kültürel değişimin, Çin'in dış politikadaki güçlü duruşundan tavizler vermeye başlaması olmuştur.[23] Bahsi geçen sebeplerden dolayı Çin, yardımlarını 1976 ilından 1982 yılına değin; 100.9 milyon dolardan, 13.8 milyon dolara düşürmüştü, ancak ekonomik kalkınma politikası gerektikçe ticari hacmini arttırmıştır. Bu hacim, 1976-88 yılları arasında 300 milyon dolardan, 2.2 milyar dolar seviyesine kadar yükselmiştir.[24] 1983 yılı sonrasında Çin'in ekonomik kalkınma politikasının Afrika'da zemin bulması, verilen yardımların yeniden yükseltilerek yıllık ortalama 200 milyon dolar civarında ödenmeye başlamasına olanak sağlamıştır.[25] 1990'lı yıllara gelindiğinde Çin-Afrika ilişkilerinde değişimler yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Soğuk Savaşın sona ermesi, Çin'in ABD'yi tehdit olarak algılamasına ve global seviyede bir güç olabilmenin temelini oluşturan enerji kaynaklarının güvenliğini sağlamaya yönelmiştir.[26] Çin-Afrika ilişkilerinin bu dönemlerde değişmesinin nedeni olan bu tehdit algısı; Çin'in, Afrika'yı potansiyel kaynak sağlayıcı olarak görmesine ve bölgeyi hegemonyasında tutma çabasına girişmesine neden olmuştur[27]. Bu çabayı Avrupa ve ABD'den farklı olarak bir önceki bölümlerde anlatıldığı üzere "iç işlerine karşın" ilkesiyle ilişkilerini devam ettirerek göstermiş ve başarılı olmuştur. Afrika ülkelerinin artan desteğini alan Çin, 2000 yılının Ekim ayında Afrika ülkelerinin ortak önerisiyle Çin-Afrika İş Birliği Forumunu (Forum on China-Africa Cooperation- FOCAC) kurmuştur. Forumun misyonu ise, Çin-Afrika ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla kıta ülkeleri ve Çin arasında ortak danışma disiplini oluşturulması, anlayış, uzlaşma ve dostluğun en üst seviyeye çıkarılması ile iş birliğinin artırılması olarak belirtilmiştir.[28]

FOCAC'ın aktif olarak faaliyetlerine başlamasının ardından 1995 yılında 4 milyar dolar olan yıllık ticaret hacmi, 2005 yılına gelindiğinde 40 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Ayrıca Çin'den Afrika'ya yapılan doğrudan yabancı yatırım hacmi ise 1.18 milyar dolara ulaşmıştır.[29] Çin'in ekonomik kalkınma politikası ve ABD'ye karşı enerji kaynaklarını koruma güdüsü, Afrika'da istikrarı sağlama çabasına, ülkeler arası iş birliğini artırarak bölgede güvene dayalı ticaretin devamlılığını sağlamasına neden olmuştur. Ayrıca uzun vadede uluslararası toplumun Afrika'daki çatışma/savaş ortamına dikkat çekme, çatışma/savaş sonrası bölgenin sosyo-kültürel inşası, ekonomik kalkınmanın sağlanması gibi konularda Afrika'nın sorunlarını gündeme taşıyarak kıta ülkelerinin desteğini almaya devam etmiştir. Kısa vadede ise 2009 yılına kadar yapılan yardımların iki katına çıkarılacağı, ayrıca 15 bin Afrikalı uzmana alanında eğitim ve burs verileceği, köylerde 100 okul, 10 hastane, bunların dışında; sıtma ve diğer bulaşıcı hastalıklara mücadele amacıyla 30 klinik açacağına dair taahhütte bulunmuştur.[30] Ayrıca Çinli yatırımcıların kıtada ticaret yapmaları için birçok teşvikler sağlanmış, bununla beraber bölgede 11 adet Ticareti Geliştirme Merkezi kurulmuştur.[31]

2013 yılına gelindiğinde ise Çin tarafından, OBOR (One Belt One Road) ilan edilmiştir. "Bir Kuşak Bir Yol" projesi; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını çeşitli kara ve deniz güzergahları ile birbirine bağlayan; aynı zamanda ülkeler arasında karşılıklı kazanç modeli benimsenerek, iş birliği ve karşılıklı ticaret hacmini yükseltmeyi hedefleyen eski İpek ve Baharat yolunun yeniden canlandırılması projesidir. OBOR çerçevesinde; "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" ve "21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu" olarak isimlendirilen iki güzergah için geçtiğimiz senenin Mart ayı itibarıyla 138 ülke ve 29 uluslararası kurum yer almaktadır. Proje kapsamındaki ülkelerin 38 tanesi ise Sahra-altı Afrika ülkesidir.[32]

Çin'in Afrika ile olan uzun soluklu ilişkisi, "Bir Kuşak Bir Yol" projesi kapsamında 2013 yılından bu yana, etkinliğini kayda değer oranda artmıştır. İki binden fazla Çin Kamu İktisadi Teşebbüsünün (KİT) içinde olduğu on binden fazla Çin merkezli firmanın ortalama 200.000 Çin uyruklu işçiyi Afrika'da çalışmak üzere kıtaya taşıdığı belirtilmektedir. Bölgedeki Çin

teşebbüslerinin Afrika inşaat projelerinde önemli bir paya sahip olduğu ve bu payın yılda 40 milyar dolara yaklaştığı aktarılmaktadır.[33] Afrika-Çin ilişkilerinin gündüzde değin seyrini incelendiğinde Soğuk Savaş sona erdikten sonra, ABD'nin karşısında Afrika ülkelerinin desteğini alan Çin, bu unsuru BM'de dengeleyici olarak kullanmıştır. Örneğin, Angola'daki petrol rezervlerinde ABD'nin direkt rakibi olan Çin; Sudan petrol rezervlerinin de büyük çoğunluğunu yönetebilmektedir. Çin ayrıca, Gabon, Kongo, Gine, Kamerun ve Liberya gibi ülkelerden kereste alırken; Benin, Mali, Burkina Faso, Fildişi Sahilleri ve Kamerun'dan pamuk; Zimbabve'den demir-krom alaşımı çelikler ve platinyum, Güney Afrika'dan elmas, Kongo'dan tenek ve tantal almaktadır. Aldığı ürünler karşılığında ise elektronik ve tekstil gibi halkın direkt kullanacağı ürünlerin tedarikini sağlamaktadır.[34] Süregelen bu ticaret ile beraber "Bir Kuşak Bir Yol" projesinde Afrika'nın sahip olduğu önemli konumdan dolayı Çin'in bölgedeki iştiraklerini koruması ve her sektörde güvenliği ön planda tutması gerekmektedir. Güvenliğin sağlanabilmesi için direkt askeri müdahalenin Çin'in Afrika politikasına taban tabana zıt olmasından dolayı özel askeri şirketlerle bölgede güvenlik hizmeti de sağlaması Çin'in tercih ettiği bir yöntem olagelmıştır.

Çin Özel Askeri Şirketlerinin Afrika'daki Faaliyetleri

Bir Kuşak Bir Yol projesi ile Afrika'da etkinliğini önemli ölçüde arttıran Çin, bölgedeki iştiraklerini ve Çin vatandaşlarının emniyet ve güvenliğini sağlamak amacıyla bölgede özel askeri şirketleri görevlendirdiği belirtilmektedir. Bu durum Çin Sosyal Bilimler Akademisi tarafından, Çin'in "Bir Kuşak Bir Yol" yatırımlarının yüzde 84'ünün orta ila yüksek riskli ülkelerde olduğu[35], ayrıca Çin Devlet Güvenlik Bakanlığı'na göre, 2015 ve 2017 yılları arasında adam kaçırmaya ve terör saldırılarından, Çin karşıtı şiddete kadar Çinli firmaları içeren üç yüz elli ciddi seviyede güvenlik olayı meydana geldiği, bu sebeple yatırım ve yatırımcıları korumak için bölgede sağlam bir Çin güvenlik varlığının oluşturulması gerektiği belirtilmiştir.[36] Çin Denizası Güvenlik Grubu (Chinese Overseas Security Group - COSG) genel müdürü John Jiang, Bir Kuşak Bir Yol projesinin Afrika bölümü ile Çin özel askeri şirketleri hakkında Reuters'e verdiği demeçte "OBOR bizim için ömür boyu iş alanıdır" ifadelerini kullanmış, ayrıca, "Sekiz yıl içinde, 50 veya 60 ülkeyi kapsayabilecek şekilde OBOR kapsamına uyan işler yürütmek istiyoruz" diyerek bölgedeki askeri şirket varlıklarını artırarak devam ettirmek istediklerini belirtmiştir.[37]

Esasen bölgede Çin özel askeri şirketlerinin bulunma sebebi Çin hükümetinin, yerel unsurlara güvenememesi ve vatandaşlarının emniyet ve güvenliğini yine Çinli unsurlar tarafından sağlanmasını istemesidir. Çin'de kayıtlı, 4,3 milyon eski Halk Kurtuluş Ordusu ve Halkın Silahlı Polisi personelini istihdam eden 5.000 güvenlik firması mevcut olup, bunlardan yirmi tanesi denizası ülkelerde faaliyet göstermek üzere lisanslıdır. Güçlü KİT bağlantısına sahip Çinli bir düşünce kuruluşu olan Phoenix International, bu firmaların muhtemelen yimiden fazlasının KİT'leri ve diğer Çin çıkarlarını koruyan denizası faaliyetler yürüttüğünü aktarmaktadır. Almanya merkezli Mercator Çin Araştırmaları Enstitüsü'ne göre, deniz aşırı görevlerde bulunan Çin özel askeri şirketleri 2013 yılına kadar yaklaşık 3.200 personel istihdam etmişlerdir. Bahsi geçen rakamın, Haziran 2020 itibarıyla 2.534 personeli olan Birleşmiş Milletler (BM) barış gücü askerlerinin sayısından fazla olduğu da ayrıca enstitü tarafından belirtilmektedir.[38] Bu rakamlar incelendiğinde Afrika'daki Çinli özel askeri şirketler personellerinin gerçek sayılarının önemli ölçüde daha yüksek olduğu ayrıca görülebilecektir. Pekin merkezli Çin Denizası Güvenlik ve Savunma Araştırma Merkezine göre, Çinli KİT'ler güvenlik için yılda yaklaşık 10 milyar dolar harcamaktadır. Bilinen bazı özel askeri şirketlerdir Beijing DeWe Security Service ve Huaxin Zhong An Security Group, 50 Afrika ülkesinde, Güney Asya, Orta Doğu ve Çin'de 35.000 personel istihdam etmektedir.

Yurtdışı Güvenlik Muhafızları ve Çin Güvenlik Teknoloji Grubu, aynı bölgelerde 62.000 kişiyi istihdam etmektedir. Kenya'da, DeWe firması yaklaşık 2.000 güvenlik personeli istihdam etmekte ve sadece 3,6 milyar dolarlık Mombasa-Nairobi-Naivasha Standart Ölçü Denizi yolu korumak için görev yapmaktadır[39] Bu durum Afrika'da, Çin Kamu Güvenliği Bakanlığı'nın faaliyetlerini doğrudan destekleyen bir faaliyet olarak görülmektedir.[40] Bunun nedeni ise Çin özel askeri şirketlerinin önceki bölümlerde anlatıldığı üzere direkt devlet ile bağı olmasıdır. Çinli bir özel askeri şirketin Afrika'da inzaladığı sözleşmede direkt ilgili Bakanlık sorunlu tutulabilecektir. Bunların dışında iç veya daha fazla çalışan olan bir işletme, bünyesinde bir iktidar partisi organizasyonu kummak zorundadır. KİT'lerin üst düzey yöneticileri sadece güvenilir parti üyeleri değil, aynı zamanda ilgili parti iç örgütlerinin sekreterleridir. Güvenlik firmaları devlete ait şahıs şirketleri olmalı veya sermayelerinin en az yüzde 51'i devlete ait olmalıdır. Ayrıca, "kamu güvenliği organlarının rehberliğinde" işbirliği yapılmalı ve faaliyet göstermeleri gerekmektedir. Bu durumu özetleyen Çince deyim dahi bulunmakta olup "devlet ilerledikçe, özel sektör geri çekilir" (guo jin, min tui) şeklindedir.[41]

Buradan anlaşıldığı üzere, Çinli askeri şirketler ve güvenlik firmaları tam anlamıyla özel olmayıp, devlet tarafından kontrol edilir ve ulusal çıkarlara hizmet etmektedirler. Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun, Afrika'ya girişleri, Somali kıyılarındaki karşı korsanlık misyonları ile 2008 yılında başlamış ve Huaxin Zhong An isimli özel askeri şirketi ve Denizası Güvenlik Muhafızları, bu surlarda Çin filolarına silahlı deniz eskortu sağlamak için Çin hükümetinden yetki alan ilk firma olmuştur. Çinli özel askeri şirketler zaman ilerledikçe bölgede portföylerini çeşitlendirmişlerdir. Örnek olarak; Shandong Huawei Güvenlik Grubu, Güney Afrika'daki Çinlilere ait madenlerin emniyet ve güvenliğini sağlarken, beş özel askeri şirketten oluşan Çin Denizası Güvenlik Grubu, Somali dahi çatışma bölgelerindeki Bir Kuşak Bir Yol projelerini korumaktadır. Çin Güvenlik ve Teknoloji Grubu, Gine ve Aden Körfezleri ve Lamu Limanı-Güney Sudan-Etiyopya Taşınacılığı (LAPSSET) koridoru da dahil olmak üzere kara ve deniz ulaşım yollarının emniyet ve güvenliğini sağlamaktadır.[42] Afrika'da etkili olan ABD'nin Blackwater şirketi, Rusya'nın Wagner'i kadar ünlü bir diğeri Çinli özel askeri şirket ise DeWe Security firmasıdır. Denizası Çin şirketlerinin en tanınmışlarından biri olan DeWe Security Service Group'un (bazen DWSS veya Dulwich Group olarak da adlandırılır) faaliyetlerini gözlemlemek, Çinli özel askeri şirketlerin nasıl çalıştığına dair ip uçları vermektedir. Şirket, 2011 yılında eski Halk Kurtuluş Ordusu ve Halk Silahlı Polisi memurları tarafından kurulmuştur.[43] Şirketin Çin devleti müşterileri arasında Çin Dışişleri Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve Eğitim Bakanlığı ile ülkenin Konfüçyüs Enstitülerinden sorumlu kurum olan Hanbar yer almaktadır. Aynı zamanda, Kamerun, Çad, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Cibuti, Etiyopya, Gabon ve Nijerya gibi tamamıyla Afrika ülkelerinde faaliyet gösteren Çin Petrol ve Kimya Şirketi, Çin İletişim İnşaat Şirketi, Çin Devlet İnşaat Mühendisliği Şirketi (eski adıyla China State Construction Group) ve Çin Kalkınma Bankası gibi firmalara güvenlik hizmeti sağlamaktadır.[44] Ayrıca 2017 yılında Financial Times tarafından yürütülen ve kısıtlamaya uğramadan yapılan araştırmaya göre[45], DeWe Security, "en büyük proje" olarak adlandırılan Etiyopya'daki 4 milyar dolarlık bir doğal gaz projesini korumak için küresel petrol ve gaz endüstrisinde önemli bir oyuncu olan Çinli Poly-GCL Petroleum Group Holdings tarafından verilen bir sözleşme imzalamıştır.[46]

Bunların dışında DeWe Security firması, Temmuz 2016 yılında, Güney Sudan'ın Juba kentinde, on farklı noktada savaşan milisler arasında bulunan 330 Çinli işçiyi Çinli barış gücü askerleri çatışma ortasında bırakarak üslerine dönmelerinden ardından, çatışma ortasında kalan vatandaşlarını kurtarma görevini üstlenmişlerdir[47]. Ayrıca bu görev için yedek olarak silahlı Güney Sudanlı milisleri kullandıkları belirtilmektedir. Çin merkezli özel askeri şirketlerin yurt içinde veya yurt dışında silah taşıma yetkileri bulunmamaktadır. Bu durum onların iş modellerini buldukları ülkelerdeki yasal düzenlemelere göre regüle etmelerini zorunlu hale getirmektedir. Görev yaptıkları bölge; şirkete ve personellerine ne kadar mısama hakarsa, bu regülasyon o kadar azalmaktadır. Ancak özel askeri şirketler konusunda ABD, İngiltere ve Almanya'dan sonra en etkili yasalara sahip olan Güney Afrika'da[48] regülasyon hiç kolay olmayıp; Çin merkezli özel askeri şirketler, yerel yan kuruluşlar aracılığıyla kendilerine alan açmaktadırlar. Örneğin, Shandong Huawei Güvenlik Grubu, bölgede madenlerin emniyet ve güvenliğini sağlarken Güney Afrika'da aktif güvenlik hizmeti sunan Raid Private Security ile ortak çalışmaktadır.[49]

Kenya'nın Güney Afrika'ya göre nispeten daha mısama hak ortamında, Çin merkezli özel askeri şirketler; ek ücret, eğitim, teknik varlıklar, istihbarat ve ekipman sağladıkları yerel güvenlik güçleriyle doğrudan çalışarak, bahsi geçen regülasyonu daha kolay yapmaktadırlar. Bu duruma verilen örnek ise; China National Petroleum şirketinin, Güney Sudan'da petrol sahalarının emniyet ve güvenliğini sağlamak için bölgede bulunan milislere yakıt, nakit para ve zırlı personel taşıyıcıları vermesi olmuştur.[50] Milislerin, aldıkları destekle güçlenmesi sonucu sivillere karşı uyguladıkları baskı, insan kaçırmaya ve cinayetler nedeniyle BM tarafından suçlu ilan edilmişlerdir.[51]

Afrika'da görev yapan diğerkilerine göre nispeten daha profesyonel olan bazı Avrupa merkezli özel askeri şirketler ise, bünyelerine Avrupalı, emekli, profesyonel ordu mensuplarını dahil etmektedir. İngiltere merkezli Çin Denizası Güvenlik Grubu, kendisini "Çinli müşterilerin özel ihtiyaçlarını tam olarak anlayan" bir Çin-İngiliz girişimi olarak tanımlanmaktadır[52] Bir diğerk özel askeri şirket ise, Çin devletine ait en büyük holding olan CITIC Grup tarafından kurulan ve yöneticiliğini eski ABD Navy Seal (ABD donanmasının özel kuvvetleri) ve Blackwater şirketinin kurucu yöneticisi Erik Prince olan, Hong Kong merkezli Frontier Services Group şirketi[53] Bu şirketin; Somali, Libya, Güney Sudan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti gibi çatışma alanlarının yoğun olduğu Afrika ülkelerinde operasyonlar yaptığı belirtilmektedir.[54] Bu operasyonlarla ilgili 2021 yılında BM gözlemcileri Prince'i; Libya'daki BM destekli birlik hükümetine karşı ayaklanmalar başlatan grubun komutanı Halife Hafte'e insansız hava araçları ve saldırı helikopterleri de dahil olmak üzere gelişmiş silahlar sağlamak için "iyi finans edilen bir özel askeri operasyon" düzenlemekle suçlanmışlardır.[55]

Çin – Afrika İlişkilerinde Çin Özel Askeri Şirketlerine Getirilen Eleştiriler

Çinli özel askeri şirketlere getirilen ilk eleştirisi, Afrika ülkeleri ve vatandaşlarının; bu şirketleri, bağımsız kuruluşlar olarak değil, Çin hükümetinin bir parçası olarak görmeleridir. Buradaki genel kamu Pekin'in Afrika'daki güvenlik hedeflerini gerçekleştirmek için bu şirketleri aracı olarak kullanmasıdır. Bir diğerk eleştirisi ise; bu şirketlerin kıta ülkelerindeki yerel ortaklarına makine teçhizat ve silah satımını yapılmasına ön ayak olmasıdır. Bu durum, Çin'in daha büyük silah pazarlama hamlesinin bir parçası olarak görülmekte ve eleştirilmektedir. Bu işlemin Çin'in önde gelen savunma firmaları tarafından büyük uluslararası silah sergilerinde anlaşılğıktan sonra özel askeri şirketler yoluyla satımını yapıldığı belirtilmektedir. Bunun dışında ise bölgede faaliyet gösteren şirket personellerinin yerel halka yasal olmayan yollarla silah satışı yaptığı şeklindedir. 2018 yılında ise, iki şüpheli şirket personelinin, Çinli KİT'lerin madencilik sektörüne hakim olduğu Zambiya'nın turistik Livingstone kasabesindeki yerel bir güvenlik şirketine yasadışı eğitim sağladıkları, bunun yanı sıra üniforma ve askeri teçhizat sattıkları iddiasıyla tutulmuşlardır.[56]

Çin yatırımlarının nispeten daha istikrarsız ülkelerde yoğunlaşması, özel askeri şirketlerin artan varlığının bu bölgelerde önemli bir itici güç unsuru olmuştur. Çin hükümeti ise bu durumu kabul ederek, yatırımcıların çoğunun istikrarsız ülkelerde faaliyet göstermelerinden dolayı emniyet ve güvenliğinin sağlanabilmesi için özel askeri şirketlere ihtiyaç duyduklarını belirtmektedirler. Bu durum eleştirilere konu olmakta ve istikrarsız ülkelerdeki Çinli yatırımcı ve bu yatırım/yatırımcıların güvenliğini sağlayan Çinli özel askeri şirketlerin bölgede yükselen ivmeyle artması, ülkeleri huzursuz etmektedir. Çin yatırımlarının güvenli olmayan bölgelere yayılması, Afrika'nın en görsüz deniz sıcak noktalarından ikisi olan Aden Körfezi ve Gine Körfezi'nin Çinli yatırımcılar ve özel askeri şirketleri tarafından parsellemesine ve yerel halkın hoşnutsuzluğuna da neden olmaktadır.[57]

Çinli özel askeri şirketler, Batılı veya Rus firmalardan çok daha az bilinir ve görünür olsalar da, diğerk özel askeri şirketlerin sahip olduğu kötü ünleri, kıtada Çinli firmalar için de aynı eleştirilerin yapılmasına neden olmaktadır. Afrika'nın yabancı özel askeri şirketlere yönelik temkinli yaklaşımının kaynağında, kıtanın en uzun süren iç savaşlarından bazılarına özel askeri şirket personellerinin

tartışmalı katılımı yatmaktadır. Özellikle, güvenlik konuları üzerine yapılan Afrika tartışmaları, çoğunlukla kiralık asker olarak çalışan paralı askerler, özel güvenlik şirketleri ve özel askeri şirketler arasında ayırım yapmama eğilimindedir. Güç kullanımının özelleştirilmesine ilişkin katasal tartışmalar, Sovyetler Birliği dağıldıktan yıllar sonra dahi, Güney Afrika'daki Executive Outcomes ve İngiltere'deki Sandline International gibi şirketlerin faaliyetleri etrafında dönmektedir. Angola, Liberya ve Sierra Leone'deki iç savaşlar sırasında suçlandıkları yaygın insan hakları ihlalleri, Afrika ülkelerinin yabancılara ait özel askeri şirketlerine, ilgili ülkenin yasalarını uygulamaması durumunda nelerin yanlış gidebileceğini hatırlatmaktadır.[58]

Düzenlenmemiş sözleşmeler, yolsuzluk, iç işlerine karşma, çatışma ve şiddet gibi konular göz önüne alındığında; Çinli şirketler Batılı, Rus ve Güney Afrikalı muadilleriyle benzer olumsuz eleştiriler almaktadırlar. Örneğin, savaş vurgunculüğünü izleyen uluslararası bir sivil toplum kuruluşu olan Sentry'nin Eylül 2019 tarihli bir araştırma raporunda[59], Güney Sudan'da Çin Ulusal Petrol Şirketi liderliğindeki çok uluslu bir petrol konsorsiyumunun, yakıt, nakit para ve zırhlı personel taşıyıcılarını, ülkenin petrol sahalarındaki operasyonlarını korumak için hükümet yanlısı milislere tedarik ettiğini aktarmaktadır. Bu sayede güçlenen silahlı yerel grupların bazılarının sivilere karşı şiddet uygulamaya devam ettiği de ayrıca raporda yer almaktadır. Bu silahlı grupların bazıları sivilere karşı şiddet uygulamaya devam etti. Sentry tarafından gözden geçirilen dahili kayıtlar ayrıca, 2018'de ABD yaptırımlarına tabi tutulan bu konsorsiyumun, "Güney Sudan'ın barışını ve istikrarını tehdit eden" eylemler nedeniyle BM yaptırımlarına[60] tabi tutulduğu ve üst düzey bir generalin oğlunun üniversite eğitimini ödemek için generale konsorsiyum tarafından para aktardığını belirtmektedir.

Ayrıca Haziran 2020'de, Zimbabve'nin Gweru kentindeki bir madende çalışan Çinli bir yöneticinin; türet ve çalışma konusundaki bir anlaşmazlıkta iki yerel işçiyi vurup yaraladığı iddiasıyla cinayete teşebbüs ve ateşli silah ihlalleriyle suçlanmasının ardından gözler Çin özel askeri şirketleri üzerine çevrilmiştir. Bunun nedeni ise; Çinli özel askeri şirket personellerinin, özellikle madencilik gibi yüksek riskli faaliyetlerde bulunan Çinli yatırımlarda üst düzey yetkili pozisyonlarında görev yapmasıdır. Bahsi geçen olayda ateş eden personelin silah taşınması, isabet ettirebilecek atışlar yapması profesyonel olabileceği ihtimalini doğurmuş ve uzun bir dönem gündemi meşgul etmiştir.[61]

Tüm bu eleştirilere rağmen Çinli özel askeri şirketlerin, Afrika perspektifleri üç temel nedenden ötürü önemlidir. Bunlardan ilki, Afrika'daki halkın yönlendirilebilmesi için gerekli insan kaynağının oluşturulması ve Çin-Afrika ilişkilerine ilişkin halkın durumunu ilgilere direkt dikkat çekmeden sahadan bildirilmesidir. İkincisi, Çin'in güvenlik stratejisine ilişkin hedeflerini gerçekleştirebilmek amacıyla yumuşak güç aracı olarak kullanılmasıdır. Üçüncüsü ise, kitadaki yatırım ve yatırımcıların her daim korunduğunu göstererek bölgeye daha fazla KİT ulaşmasına olanak sağlanmaktadır.

Değerlendirme

Bir Kuşak Bir Yol projesi kapsamında Afrika'nın rolü göz önüne alındığında, Çin'in Afrika'daki faaliyetleri önümüzdeki yıllarda da devam edecektir. Bunun yanı sıra Pekin yönetimi bölgede, kültür enstitülerinin konuşlandırılması, medya varlığı, Afrikalılar için eğitim ve öğretim fırsatları ve mega proje portföyü açısından rakiplerinin önüne geçmektedir.[62] Çin'in bölgede rakiplerinin önüne geçmesi, riskleri de beraberinde getirmektedir. Çin devletine ait sanal bir gazete olan Paper tarafından 2015 yılında yürütülen bir araştırmada, deniz aşırı işlerde çalışan Çin vatandaşlarına yönelik saldırıların yüzde 60'ının Afrika'da gerçekleştiği ortaya koymaktadır.[63] Pekin yönetimi ise bu riskleri göz önüne alarak, Çin-Afrika İş Birliği Eylem Planı Forumu'nu (2019-2021) gerçekleştirmektedir. Bu forumda Çin; yatırımcılarını, Afrikalı ortaklarını ve büyük yerel ekonomik projelerin güvenliklerini sağlamayı taahhüt etmektedir.[64]

Çin'in bu tür bir güvenlik taahhüdü vermesindeki ana neden; bölgede, ülkelerindeki halk ile, Çin uyruklu yabancılar arasında yaygınlaşan güvensizlik duygusudur. Bu duygunun ortaya çıkışı özel askeri şirketlerin bölgedeki olumsuz faaliyetlere karşması, bu faaliyetlerinde kamuoyunda yankı bularak, halkın bu duruma reaksiyon göstermesi ve Çin'in uzun zamandır güttüğü yumuşak politika ile ters düşmesidir. 2018 yılında Uganda'da Çinli işletmelere yönelik yaygın saldırılar[65], 2019'da Nijerya'nın Osun eyaletinde Çinli madencilerin kaçırılması ve koronavirüs salgınının ortaya çıkması sırasında Afrika topluluklarına kötü muamele yapıldığı iddiasıyla Çin vatandaşlarına yönelik bölgede intikam saldırıları yaşanması, oluşan reaksiyonları gözler önüne sermektedir.[66]

Bu bağlamda Afrika'da sözleşme imzalayan Çin özel askeri şirketlerinin hesap verebilir olması zamanla tercih sebebi haline gelebileceğinden, daha şeffaf bir yapı ile bölgede görev yapılması talep edilecektir. Böylelikle, özel askeri şirketlerle sözleşme imzalayan kurumlarında, firma veya personellerinin karşıtı suçlardan dolayı sorumluluk altında kalması engellenerek, daha şeffaf bir hizmet alabilecektir. Bunun yanı sıra, Çin'in özellikle Afrika'daki yatırımları büyük ölçüde memnuniyetle karşılandığı için var olan imajına zarar verilmesinin de önüne geçilmesi sağlanacaktır. Ayrıca özel askeri şirketlerin ve şirket personellerinin üzerinde standartları uygulamak veya Afrika'daki yumuşak güç etkisine zarar verme riskini almak da Çin'in kendi çıkarına olacaktır.

Değerlendirilmesi gereken bir diğer nokta ise; kıta ülkelerinde tartışmalı yatırımlar ve Çinli özel askeri şirketlerin faaliyetleri ile ilgili haber yapan kanallar olup, Çin'in genişleyen ayak izlerinin olumsuzluklarını da görece haber yapılmaktadır. Başlangıçta gözle görünmeyen ve kitleleri etkilemeyen bu haberlerin son dönemde artması halkın konuya daha çok yoğunlaşmasına ve Çinli yatırımlara ön yargılı bakmasına neden olmaktadır. Kıta ülkelerinin hükümetleri, Çin hegemonyasındaki özel askeri şirketlerinin bölgedeki genişlemesi konusunda büyük ölçüde sessiz kalırken, bu şirketler tarafından tetiklenen duyguları görmeyen gelmeye göze alamayacaktır. Ulusal güvenlik perspektifinden, Afrika hükümetleri ve Afrika Birliği, Afrika'nın güvenlik mimarisini içerisindeki yabancı askeri şirketlerin rollerini ve sözleşme süreçlerini değerlendirmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ihtiyaç ise, Afrika ülkelerinin sahip olduğu güvenlik sektörünün, kıta ülkelerinin çıkarlarını ve yabancı yatırımları koruma konusundaki gözetimi, rolü ve kapasitesi hakkında daha ihtiyatlı davranmaları gerektiği sonucunu göz önüne getirmektedir.

Kaynakça

Alden, C. (2007). *China in Africa*. London: Zed Books.

Altuğ, Y. (1995). *Çin Sorunu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Arshan, L. (2007). *China and Africa: Policy and Challenges*. (3), 78. *China Security* 3.

Batçu, S. (2020, 9 25). *Chinese Private Security Companies Along the BRI: An Emerging Threat?* 8 17, 2021 tarihinde *Modern Diplomacy* <https://moderndiplomacy.eu/2020/09/25/chinese-private-security-companies-along-the-bri-an-emerging-threat/> adresinden alındı

Biryabarema, E. (2018, 11 14). *Ugandan Soldiers to Guard Chinese Businesses After Rash of Robberies*. 9 2, 2021 tarihinde Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-uganda-crime/ugandansoldiers-to-guard-chinese-businesses-after-rash-of-robberies-idUSKCN1NJ2JN> adresinden alındı

Burger, J., & Newham, G. (2014, 4 15). *Are Foreign-owned Private Security Companies a Threat to South Africa's National Security?* 8 26, 2021 tarihinde *Institute for Security Studies*: <https://issfrica.org/amp/iss-today/are-foreign-owned-private-security-companies-a-threat-to-south-africas-national-security> adresinden alındı

Chinese Private Security Companies Go Global. (tarih yok). 8 18, 2021 tarihinde *Financial Times*: <https://www.ft.com/content/2a1ce1c8-fa7c-11e6-9516-2d969e0d3b65> adresinden alındı

Chingono, N. (2020, 6 29). *Shooting of Zimbabwe Workers by Chinese Mine Owner Shows 'Systemic' Abuse, Watchdog Says*. 8 26, 2021 tarihinde *CNN* <https://edition.cnn.com/2020/06/27/africa/zimbabwe-mine-shooting-int/index.html> adresinden alındı

Chow, E. K. (2018, 5 1). *How Chinese Veterans Could Derail President Xi's Plans*. 8 17, 2021 tarihinde *The Diplomat*: <https://thediplomat.com/2018/05/how-chinese-veterans-could-derail-president-xis-plans/> adresinden alındı

Dent, C. (2010). *China and Africa Development Relations*. London: Routledge.

Devonshire, C. (2020, 7 2). *84% Of China's BRI Investments Are In Medium-High Risk Countries*. 8 18, 2021 tarihinde *Silk Road Briefing* <https://www.silkroadbriefing.com/news/2020/07/02/84-chinas-bri-investments-medium-high-risk-countries/> adresinden alındı

DEWESECURITY. (tarih yok). *Yurtdışında Yerinde Kamu Güvenliği Yönetimi*. 8 18, 2021 tarihinde DEWESECURITY: <http://www.dewesecurity.com/jwxcggaqj/> adresinden alındı

Enuka, C. (2010). *The Forum on China-Africa Cooperation: A Framework for China's Re Engagement with Africa in the 21st Century*. *Pakistan Journal of Social Sciences* 30(2), s. 210.

Executive, T. M. (2019, 4 8). 8 17, 2021 tarihinde *The Maritime Executive*: <https://maritimeexecutive.com/corporate/hxza-becomes-first-psc-in-asia-to-receive-icoca-certification> adresinden alındı

Fisher, M., Shapira, I., & Rauhal, E. (2018, 5 4). *Behind Erik Prince's China venture*. 8 20, 2021 tarihinde *The Washington Post*: <https://www.washingtonpost.com/news/world/wp/2018/05/04/feature/a-warrior-goes-to-china-did-erik-prince-cross-a-line/> adresinden alındı

FOCAC. (tarih yok). 8 16, 2021 tarihinde *Forum on China-Africa Cooperation*: https://www.focac.org/eng/ttj_3/ttjz/ adresinden alındı

FSG. (tarih yok). *About FSG*. 8 20, 2021 tarihinde *Frontier Services Group*: <http://fsgroup.com/en/aboutfsg.html> adresinden alındı

Getachew, A. (2016, 7 21). *Ethiopia, Djibouti, China to Launch \$4B nat. Gas Project*. 8 18, 2021 tarihinde *AA*: <https://www.aa.com/tr/en/africa/ethiopia-djibouti-china-to-launch-4b-nat->

[gasproject/ 613084 adresinden alındı](#)

- Goh, B., Martina, M., & Shepherd, C. (2017, 4 24). Local, global security firms in race along China's 'Silk Road'. 8 18, 2021 tarihinde Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-china-silkroadsecurity-analysis-idUSKBN17P10Y> adresinden alındı
- Green Belt and Road Initiative Center. (tarih yok). 8 17, 2021 tarihinde <https://green-bri.org/> adresinden alındı
- Güder, B. E., & Pekcan, C. (2020). Bir Kuşak, Bir Yol Projesi Çerçevesinde Çin'in Afrika Politikası, *International Journal of Politics and Security*, 2(4), s. 184.
- Harding, H. (1995). *China's Co-operative Behavior*. (T. Robinson, & D. Shambaugh, Dii) London, Clarendon: Chinese Foreign Policy: Theory and Practice.
- Larkin, B. (1971). *China and Africa, 1949-70: The Foreign Policy of The People's Republic of China*. Berkeley: University of California Press.
- Legarda, H., & Nouwens, M. (2018, 8 16). Guardians of The Belt and Road. 8 17, 2021 tarihinde <https://merics.org/en/report/guardians-belt-and-road> adresinden alındı
- Mednick, S. (2019, 10 19). Watchdog Says Global Oil Consortium Hurting South Sudan. 8 20, 2021 tarihinde AP News <https://apnews.com/article/04a7da8587ac417eb71ebdc6a71b2daf> adresinden alındı
- Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. (2018, 9 5). Forum on China-Africa Cooperation Beijing Action Plan (2019-2021). 9 2, 2021 tarihinde Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1593683.shtml adresinden alındı
- Nantulya, P. (2020, 10 8). Afrika'daki Çinli Güvenlik Müteahhitleri. 8 17, 2021 tarihinde Carnegie- Tsinghua Center For Global Policy: <https://carnegieitsinghua.org/2020/10/08/chinesesecurity-contractors-in-africa-pub-82916> adresinden alındı
- Nantulya, P. (2021, 06 15). Chinese Security Firms Spread along The African Belt and Road. 08 17, 2021 tarihinde Africa Center For Strategic Studies <https://africacenter.org/spotlight/chinesesecurity-firms-spread-african-belt-road/> adresinden alındı
- Nichols, M. (2021, 2 21). Blackwater Founder Erik Prince Accused of Helping Evade U.N. Libya Sanctions. 8 20, 2021 tarihinde Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-libya-security-un-idUSKBN2AL0GW> adresinden alındı
- Nkosi, B. (2014, 9 21). First China, SA Security sServices. 8 20, 2021 tarihinde Mail & Guardian: <https://mg.co.za/article/2014-12-21-first-china-sa-security-services/> adresinden alındı
- Olander, E. (2020, 4 22). Reports of Arson Attacks Against Chinese Businesses in Nigeria and Arrest of Archbishop Protesting Treatment of Africans in Guangzhou Highlights Growing Tensions. 9 2, 2021 tarihinde The China Africa Project: <https://chinaafricaproject.com/2020/04/22/reports-of-arson-attacks-against-chinese-businesses-in-nigeria-and-arrest-of-archbishop-protesting-treatment-of-africans-in-guangzhou-highlights-growing-tensions/> adresinden alındı
- Schneidman, W., & Wiegert, J. (2018, 4 16). Competing in Africa: China, the European Union, and the United States. 8 31, 2021 tarihinde Brookings <https://www.brookings.edu/blog/africa-infoCUS/2018/04/16/competing-in-africa-china-the-european-union-and-the-united-states/> adresinden alındı
- School of Advanced International Studies. (tarih yok). Working Papers. 8 18, 2021 tarihinde China Africa Research Initiative: <http://www.sais-cari.org/publications-working-papers> adresinden alındı
- Shelton, G., & Paruk, F. (2008, 9). The Forum on China-Africa Cooperation A Strategic Opportunity. 8 17, 2021 tarihinde <https://www.files.ethz.ch/isn/103618/MONO156FULL.PD> adresinden alındı
- Shinn, D. (2009). Africa: The US and China Court The Continent. *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 62, 41.
- Snow, P. (1995). *China and Africa: Consensus and Camouflage*. (T. Robinson, & D. Shambaugh, Dii) London, Clarendon: Chinese Foreign Policy: Theory and Practice.
- Solomon, S. (2020, 3 4). Coronavirus Brings 'Sinophobia' to Africa. 8 31, 2021 tarihinde VOA News https://www.voanews.com/a/science-health_coronavirus-outbreak_coronavirus-brings-sinophobia-africa/6185249.html adresinden alındı
- Spegele, B., Wonacott, P., & Bariyo, N. (2012, 2 1). China's Workers Are Targeted as Its Overseas Reach Grows. 8 17, 2021 tarihinde The Wall Street Journal <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052970204652904577194171294491572> adresinden alındı
- Sukhankin, S. (2020, 5 15). Chinese Private Security Contractors: New Trends and Future Prospects. 8 17, 2021 tarihinde The Jamestown Foundation <https://jamestown.org/program/chinese-private-security-contractors-new-trends-and-future-prospects/> adresinden alındı
- Şaban, A. R. (2018, 10 6). Kenya, Zambia Arrest Chinese Threats to 'National Security'. 8 25, 2021 tarihinde Africanews: <https://www.africanews.com/2018/10/06/kenya-zambia-arrest-chinese-threats-to-national-security/> adresinden alındı
- Taylor, I. (1998). China's Foreign Policy Towards Africa in the 1990s. *The Journal of Modern African Studies*, 36(3), 443-460.
- The Sentry. (2019, 10). The Taking of South Sudan. 8 26, 2021 tarihinde The Sentry: <https://cdn.thesentry.org/wp-content/uploads/2019/09/TakingOfSouthSudan-Sept2019-TheSentry.pdf> adresinden alındı
- Tionneland, E., Brandtzaeg, B., Kolas, A., & Pere, G. L. (2006). *China in Africa: Implications For Norwegian, Foreign and Development Policies*. Bergen: CMI Reports No.15.
- United Nations Security Council. (2018, 8 13). Malek Reuben Riak Rengu. 8 26, 2021 tarihinde United Nations Security Council <https://www.un.org/securitycouncil/content/malek-reuben-riakrengu> adresinden alındı
- Wu, Y. (2007). *China in Africa*. Beijing: Çin Uluslararası Basını.
- Xinhua. (2018, 5 26). Feature: Kenya's railway police officers look forward to training stint in China. 8 18, 2021 tarihinde African News: http://www.xinhuanet.com/english/2018-05/26/c_137208252.htm adresinden alındı
- Zhao, S. (2007). *China's Geostrategic Thrust: Patterns of Engagement*. (G. L. Pere, Dii) Institute for Global Dialogue and South Africa Institute for International Affairs.
- Zhu, Z. (2010). *China's New Diplomacy: Rationale, Strategies and Significance*. UK: Ashgate Publishing Company.

[1] Atf için: BEYHAN, Y. (2022). Çin-Afrika İlişkilerinde Çin Özel Askeri Şirketlerinin Faaliyet ve Etkileri. Erişim adresi: <https://www.teram.org/icerik/cin-afrika-iliskilerinde-cin-ozel-askeri-sirketlerinin-faaliyet-ve-etkileri-207>

[2] Bu tip şirketlerden bazıları: Arjantin kayıtlı "Wagner", Kırgızistan kayıtlı "Turan", Hong Kong kayıtlı "Slavonic Corps" olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu şirketlerin Rusya ulusal çıkarlarına göre hareket ettiği bilinmektedir.

[3] Paul Nantulya, "Chinese Security Firms Spread along the African Belt and Road" <https://africacenter.org/spotlight/chinese-security-firms-spread-african-belt-road/> 17.08.2021 tarihinde erişildi.

[4] <https://carnegieitsinghua.org/2020/10/08/chinese-security-contractors-in-africa-pub-82916>, 17.08.2021 tarihinde erişildi.

[5] <https://thediplomat.com/2018/05/how-chinese-veterans-could-derail-president-xis-plans/> 17.08.2021 tarihinde erişildi.

- [6] <https://www.beltandroad.news/2020/05/18/chinese-private-security-contractors-along-the-bri/>, 17.08.2021 tarihinde erişildi.
- [7] <https://merics.org/en/report/guardians-belt-and-road>, 17.08.2021 tarihinde erişildi.
- [8] <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052970204652904577194171294491572>, 17.08.2021 tarihinde erişildi.
- [9] İsviçre merkezli bu dernek, güç kullanımı ve cinsel şiddet, insan ticareti ve çocuk işçiliğine karşı uluslararası yasal kurallara saygı gösterilmesini sağlamak için uluslararası kabul görmüş standartlar belirlemektedir. Amerika Birleşik Devletleri dahil yedi ülke, 100 özel askeri şirket ve 39 sivil toplum gözlemcisi ICOCA üyesidir.
- [10] <https://maritime-executive.com/corporate/hxza-becomes-first-psc-in-asia-to-receive-icoa-certification>, 17.08.2021 tarihinde erişildi.
- [11] <https://moderndiplomacy.eu/2020/09/25/chinese-private-security-companies-along-the-bri-an-emerging-threat/>, 17.08.2021 tarihinde erişildi.
- [12] <https://jamestown.org/program/chinese-private-security-contractors-new-trends-and-future-prospects/>, 17.08.2021 tarihinde erişildi.
- [13] <https://carnegiesinghua.org/2020/10/08/chinese-security-contractors-in-africa-pub-82916>, 17.08.2021 tarihinde erişildi.
- [14] Christopher M. Dent, "China and Africa Development Relations", London, Routledge, 2010, sf. 5.
- [15] Wu, Yuan, 2007, China in Africa, Çin Uluslararası Basını, Beijing
- [16] David H. Shinn, "Africa: the US and China Court the Continent", Uluslararası İlişkiler Dergisi 62, No. 2, 2009 sf.41.
- [17] Tjønneland, E.; Brandtzaeg B.; Kolas, A. & le Pere, G. (2006) "China in Africa: Implications for Norwegian Foreign and Development Policies", Chr. Michelsen Institute, CMI Reports No.15, CMI, Bergen, sf.75
- [18] Larkin, B. (1971) China and Africa, 1949-70: the Foreign Policy of the People's Republic of China, University of California Press, Berkeley, sf.28
- [19] Altuğ Yılmaz, 1995, Çin Sorunu, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, sf.182
- [20] Bu desteklerden en önemlisi 1967-1975 yılları arasında ,600 milyon dolardan üzerinde bir fonla gerçekleştirilen, Tanzanya-Zambiya demiryolu olup, 15.000 Çinli işçinin yardımıyla inşa edilmiştir. Bu demiryolu inşaatı Çin-Afrika ortaklığı için önemli bir gelişme olmuştur.
- [21] Engin Güder, Belma, Cemre Pekcan, "Bir Kuşak Bir Yol Projesi Çerçevesinde Çin'in Afrika Politikası ve Çatışma Çözümü Yaklaşımı". International Journal of Politics and Security (IJPS), Cilt. 2, Sayı. 4, 2020, sf. 184
- [22] Anshan Li, "China and Africa: Policy and Challenges", China Security 3, No. 3, 2007, sf. 78
- [23] Harding H. (1995) "China's Co-operative Behaviour", (ed. Robinson, T.W. & Shambaugh, D.) Chinese Foreign Policy: Theory and Practice, Clarendon, London, sf.375-400
- [24] Snow, P. (1995) "China and Africa: Consensus and Camouflage" (ed. Robinson, T.W. & Shambaugh, D.) Chinese Foreign Policy: Theory and Practice, Clarendon, London, sf.306
- [25] Snow, sf. 311
- [26] Zhao, S. (2007) "China's Geostategic Thrust: Patterns of Engagement" (ed. Le Pere, G.) China in Africa: Mercantilist Predator or Partner in Development?, Institute for Global Dialogue and South Africa Institute for International Affairs, sf.33-53
- [27] Taylor, I. (1998) "China's Foreign Policy Towards Africa in the 1990s" The Journal of Modern African Studies, Vol:36, No.3, sf.443-460
- [28] Forum on China-Africa Cooperation, FOCAC, <https://www.focac.org/eng/tj3/tjz/> (Erişim: 16.08.2020).
- [29] Garth Shelton, Farhana Paruk, The Forum on China Africa Cooperation: A Strategic Opportunity, Institute for Security Studies, (2008): 52, <https://www.files.ethz.ch/isn/103618/MONO156FULL.PDF> (Erişim: 17.08.2021).
- [30] Zhiqun Zhu, "China's New Diplomacy: Rationale, Strategies and Significance", UK, Ashgate Publishing Company, 2010, sf. 30
- [31] Chris Alden, China in Africa, London: Zed Books, 2007, sf. 14.
- [32] Green Belt and Road Initiative Center, <https://green-bri.org/> (Erişim: 17.08.2021).
- [33] Paul Nantulya, "Chinese Security Firms Spread along the African Belt and Road" <https://africacenter.org/spotlight/chinese-security-firms-spread-african-belt-road/>, 17.08.2021 tarihinde erişildi.
- [34] Chuka Euka, "The Forum on China-Africa Cooperation (FOCAC): A Framework for China's Re Engagement with Africa in the 21st Century", Pakistan Journal of Social Sciences 30, no. 2, (2010): 210.
- [35] 34 Chris Devonshire, "84% Of China's BRI Investments Are In Medium-High Risk Countries", <https://www.silkroadbriefing.com/news/2020/07/02/84-chinas-bri-investments-medium-high-risk-countries/>, 18.08.2021 tarihinde erişildi
- [36] Paul Nantulya, "Chinese Security Firms Spread along the African Belt and Road" <https://africacenter.org/spotlight/chinese-security-firms-spread-african-belt-road/>, 18.08.2021 tarihinde erişildi
- [37] Brenda Goh, Michael Martina, Christian Shepherd, "Local, global security firms in race along China's 'Silk Road'", <https://www.reuters.com/article/us-china-silkroad-security-analysis-idUSKBN17P10Y>, 18.08.2021 tarihinde erişildi.
- [38] Paul Nantulya, "Chinese Security Contractors in Africa", <https://carnegiesinghua.org/2020/10/08/chinesesecurity-contractors-in-africa-pub-82916>, 18.08.2021 tarihinde erişildi.
- [39] <http://www.sais-cari.org/publications-working-papers>, 18.08.2021 tarihinde erişildi.
- [40] http://www.xinhuanet.com/english/2018-05/26/c_137208252.htm 18.08.2021 tarihinde erişildi.
- [41] Paul Nantulya, "Chinese Security Firms Spread along the African Belt and Road" <https://africacenter.org/spotlight/chinese-security-firms-spread-african-belt-road/>, 18.08.2021 tarihinde erişildi
- [42] Paul Nantulya, "Chinese Security Firms Spread along the African Belt and Road" <https://africacenter.org/spotlight/chinese-security-firms-spread-african-belt-road/>, 18.08.2021 tarihinde erişildi
- [43] <https://www.ft.com/content/2a1ce1c8-fa7c-11e6-9516-2d969e0d3b65>, 18.08.2020 tarihinde erişildi.
- [44] <http://www.dewesecurity.com/jwxcgqgl>, 18.08.2021 tarihinde erişildi.
- [45] <https://www.ft.com/content/2a1ce1c8-fa7c-11e6-9516-2d969e0d3b65>, 18.08.2021 tarihinde erişildi.
- [46] <https://www.aa.com.tr/en/africa/ethiopia-djibouti-china-to-launch-4b-nat-gas-project/613084>, 18.08.2021 tarihinde erişildi.
- [47] <https://carnegiesinghua.org/2020/10/08/chinese-security-contractors-in-africa-pub-82916>, 20.08.2021 tarihinde erişildi.
- [48] Güney Afrika'da ise bu düzenlemeler, farklı devletlerle yapılacak tüm sözleşmelerde Güney Afrika yönetiminin onayını esas alır ve kendi hudutları içerisinde özel askeri şirket faaliyetlerini yasaklayıp, vatandaşlarının ÖAŞ personeli olmaktan men etmektedir. Askeri mal ve hizmetlerin yurt içi ve yurt dışı satışlarının kontrolü yönündeki etkili hukuksal düzenleme yapan ülkelerin başında Güney Afrika gelmektedir. Bahsi geçen bu düzenleme Güney Afrika kanunları içerisinde yer alan "Yabancı Askeri Yardım Uygulanması" adındaki düzenleme esas alınarak hazırlanmıştır.
- [49] <https://mg.co.za/article/2014-12-21-first-china-sa-security-services/>, 20.08.2021 tarihinde erişildi.
- [50] <https://carnegiesinghua.org/2020/10/08/chinese-security-contractors-in-africa-pub-82916>, 20.08.2021 tarihinde erişildi.

- [51] <https://apnews.com/article/04a7da8587ac417eb71ebdc6a71b2daf>, 20.08.2021 tarihinde erişildi.
- [52] <https://www.coss.global/en/home/>, 20.08.2021 tarihinde erişildi.
- [53] <http://fsgroup.com/en/aboutfsg.html>, 20.08.2021 tarihinde erişildi.
- [54] <https://www.washingtonpost.com/news/world/wp/2018/05/04/feature/a-warrior-goes-to-china-did-erikprince-cross-a-line/>, 20.08.2021 tarihinde erişildi.
- [55] <https://www.reuters.com/article/us-libya-security-un-idUSKBN2AL0GW>, 20.08.2021 tarihinde erişildi.
- [56] <https://www.africanews.com/2018/10/06/kenya-zambia-arrest-chinese-threats-to-national-security/>, 25.08.2021 tarihinde erişildi.
- [57] <https://camejetsinghua.org/2020/10/08/chinese-security-contractors-in-africa-pub-82916>, 25.08.2021 tarihinde erişildi.
- [58] <https://issafrica.org/amp/iss-today/are-foreign-owned-private-security-companies-a-threat-to-south-african-national-security>, 26.08.2021 tarihinde erişildi.
- [59] <https://cdn.thesentry.org/wp-content/uploads/2019/09/TakingOfSouthSudan-Sept2019-TheSentry.pdf>, 26.08.2021 tarihinde erişildi.
- [60] <https://www.un.org/securitycouncil/content/malek-reuben-riak-rengu>, 26.08.2021 tarihinde erişildi.
- [61] <https://edition.cnn.com/2020/06/27/africa/zimbabwe-mine-shooting-intl/index.html>, 26.08.2021 tarihinde erişildi.
- [62] <https://www.brookings.edu/blog/africa-in-focus/2018/04/16/competing-in-africa-china-the-european-unionand-the-united-states/>, 31.08.2021 tarihinde erişildi.
- [63] <https://www.voanews.com/science-health/coronavirus-outbreak/coronavirus-brings-sinophobia-africa>, 31.08.2021 tarihinde erişildi.
- [64] https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1593683.shtml, 02.09.2021 tarihinde erişildi.
- [65] <https://www.reuters.com/article/us-uganda-crime/ugandan-soldiers-to-guard-chinese-businesses-after-rashof-robberies-idUSKCN1NJ2JN>, 02.09.2021 tarihinde erişildi.
- [66] <https://chinaafricaproject.com/2020/04/22/reports-of-arson-attacks-against-chinese-businesses-in-nigeriaand-arrest-of-archbishop-protesting-treatment-of-africans-in-guangzhou-highlights-growing-tensions/>, 02.09.2021 tarihinde erişildi.

Yunus BEYHAN